

**vid Ryska Kyrkan 2014** Sammanställd  
av Lars Kruthof



## Introduktion

Detta är en guidehandledning för guidningar i den historiska utställningen vid Ryska kyrkan, i källaren i kvarteret Munken 12. Gotlands Museum fick ansvaret att producera en utställning om platsens historia och detta material arbetades fram framförallt under år 2014.

Platsen där ruinen av Ryska kyrkan ligger bär på en gammal historia som börjar redan två- till tretusen år före Kristus, då stenåldersmänniskor hade sin boplats under nuvarande Stora torget. Under medeltiden låg ryssarnas kyrka och handelsgård här.

Utställningen är placerad i källaren under restaurangen Eden tapasbar. Källaren nås via en trappa i restaurangen. Utrymmena i utställningen är trånga och på grund av brandföreskrifter får guiden aldrig ta med mer än högst 20 personer ner i källaren. Om brand skulle utbryta i byggnaden finns en nödutgång upp genom spiraltrappan i källaren. Nödutgångsskyltar visar vägen. Vid en olycka finns även nödljus som leder besökarna till nödutgången.

Trängseln i utställningsrummen gör att det är svårt att leda runt gruppen i rummen. Det finns därför 3 huvudsakliga stopp där man kan få rum med hela gruppen. Utställningen består av en monter med några få föremål samt ett tiotal vepor med text och bilder. Dessa utställningstexter är ett litet axplock av de många berättelser som går att berätta om Ryska gårdens historia. Tanken är att det ska ge en god bild av platsens bakgrund. Texterna är tänkta att samverka med den historia som du berättar som guide. I kombination med guidens berättelser ger texterna en helhetsbild av utställningen.

Tanken är att guiden först berättar och visar gruppen i ca en halvtimme. Sedan har besökarna några minuter att själva ta del av utställningen.

## Guidehandledning

1:a rummet i källaren

Välkommen till Ryska gården och Ryska kyrkan. Vi ska nu ge oss in i en värld som berättar en verkligt spännande del av Visbys historia.

På 1970-talet upptäcktes dokument i arkiven som berättade något häpnadsväckande. Denna fastighet var på 1600-talet föremål för en rättstvist mellan två fastighetsägare. När platsen beskrivs i protokollen görs det med orden: Platsen där fordom den Ryska kyrkan låg.

Kunde detta verkligen stämma? Ryska kyrkans läge var innan detta arkivfynd okänt i Visby. Arkeologiska utgrävningar påbörjades och ganska snart fann man delarna av en gammal kyrka i källaren under husen här vid torget. Vi ska snart återkomma till kyrkan, men låt oss börja med att tala litet om denna plats och den långa historia av mänsklig aktivitet som utspelat sig här.

Platsen där vi står bär på en mycket gammal historia. Här levde människor redan på stenåldern för 5000 år sedan. Detta var en boplats vid stranden. Vattnet gick mycket högre upp på den tiden. Ungefär vid Mellangatan nedanför Stora torget låg havslinjen. Runtom och på Stora torget har man hittat massor med keramik från denna boplats. Man har även hittat gravar.

Här på torget hittades på 1920-talet en spännande grav som skulle kunna antyda en familj. En man, en kvinna och ett barn i 8-10 års ålder låg begravda tillsammans. I kvinnans grav, som var bäst bevarad, kan man tydligt se spår av rödockrafärg, på samma vis som vid boplatsen från samma tid i Ajvide i Eksta socken. Sådana gravar kan man beskåda på Gotlands Museum. Kvinnan vid torget har även fått gravgåvor med sig. Rörpärlor och en harpun finns representerat i graven. Benmaterialet

berättar att man levde framförallt på fiske och säljakt. Men man har även hittat tänder från hund, räv och från djur som tyder på tidig import till Gotland. Tänder från bäver och föremål av hjort eller älghorn, djur som inte fanns på Gotland under stenåldern. Boplatsen sträcker ut sig under kvarteren närmast torget. Vi är idag osäkra om människorna bott här permanent eller om det är en säsongsboplats.

Gotland har alltsedan järnåldern haft starka handelskontakter österut. De vikingatida skatternas mynt berättar att resorna oftast gått österut via de ryska floderna ner till Svarta havet och Kalifatet. I Ryssland har arkeologer hittat kvinnogravar från vikingatid där kvinnorna burit typiska gotländska smycken.

Det finns många fornminnen på Gotland som på olika vis vittnar om järnålderns och vikingatidens handelskontakter mellan ryssar och gotlänningar.

I Boge socken låg under Vikingatiden en av Gotlands många viktiga handelshamnar, vid Boge Viken. Runtom i området har rika gårdar legat. Arkeologer har i grannsocken Othem hittat världens största silverskatt: Spillingskatten med en metallvikt på nästan 70 kg. I Boge Vikens närområde har man även hittat flera stora gravfält med gravgåvor som tyder på handel österut. Ett gott exempel på detta är en liten brosch med ett djurmotiv som lätt kan tolkas som en björn. En likadan björnbrosch har hittats i handelsstaden Birka och en i Gorodische i Ryssland. Gorodische är föregångaren till den ryska handelsstaden Novgorod och ligger alldeles nära den nuvarande staden. Mycket tyder på att björnbroschen är tillverkad i Ryssland. Vi vet inte vem som burit broschen. Är det en gotlänning som handlat till sig smycket i Ryssland, eller är det en ryss som burit det här på Gotland?

I Hallfreda i Follingbo restes på 1000-talet en runsten som berättar om Uddgair som dog i Holmgården, vilket är gotlänningarnas namn på Gorodische. Uddgair är en av alla de gotlänningar som reste österut.

Pilgårdsstenen kommer också från Boge Viken. Denna runsten berättar om fyra bröder som reste stenen till minne av Ravn, som förmodligen drunknade i forsen Aifur. Detta handlar om gotlänningar på resa och platserna som omtalas ligger i närheten av nuvarande Kiev.

I den tidiga kristendomen på Gotland finner man många östliga influenser från Bysans, vad gäller konstnärlig utsmyckning.

Bevarade träplankor med måleri från bl.a. Sondre kyrka visar starka influenser av bysantisk konst. Dessa plankor är daterade till första hälften av 1100-talet.

Garda kyrkas måleri från mitten av 1100-talet visar också starka influenser från Ryssland och Novgorod.

Diskussionerna har gått heta över dessa östliga influenser. Var den första kristna missionen på Gotland ortodox, och är i så fall Ryska kyrkan här i Visby del av en mer omfattande rysk mission? Kan detta ha rört sig om ryska kyrkor eller hade vi ryska målare som utsmyckade i de tidiga gotländska kyrkorna? Den senare förklaringen är förmodligen mest trolig. Handels- och kulturutbytet sträckte sig österut. Där mötte gotlänningarna skickliga hantverkare som kom till Gotland för att arbeta i de gotländska kyrkorna.

Låt oss nu gå in i nästa rum och se själva kyrkan. På vägen in passerar vi en grav från den ryska kyrkogården. Graven har bestått av en stenkista av resta stenhällar. Vi kan fortfarande se några ben kvar i graven, som ni finner bakom den repade inhägnaden. Graven har legat under mark men idag ligger den på en upphöjd plats. Detta beror på att nuvarande golvet i källaren ligger under medeltida marknivå. Vid graven finner ni också en rekonstruktion av den Ryska kyrkan och handelsgården i

Visby. Vi ska återkomma till hur mycket vi egentligen vet om kyrkan och gårdens utformning, men jag tror att vår gissning är ganska bra. Använd gärna bilden för att väcka er fantasi kring hur det såg ut här för 8-900 år sedan.

Redan på 1000-talet finns bevis för att gotlänningarna verkade i Novgorod. Från 1070-talet finns en runsten från Skokloster i Uppland som berättar om en man som dött i gotlänningarnas S:t Olofs-kyrka i Novgorod. Gotlänningarna hade sin egen kyrka i Novgorod vigd till S:t Olof och kyrkan stod på den gotländska handelsgården Gutagård som låg vid floden Volkhovs strand.

Folket från Novgorod hade också sin handelsgård här i Visby och vi tror att den legat här bredvid det som var den ryska kyrkan i Visby. De är möjligt att här stod en träkyrka innan stenkyrkan byggdes. Vi tror att stenkyrkan stod färdig runt år 1200.

Idag tror vi att Gutagård i Novgorod och den ryska handelsgården i Visby grundlades ungefär samtidigt, runt sekelskiftet 1000-1100-talet. Bevarade avtal berättar om att samma fred ska gälla för Novogorodier på den gotländska kusten som för gotlänningarna i Novgorod.

Ryska brev till Visby redogör för att det skulle ha funnits två ryska kyrkor på Gotland. År 1461 meddelar Novgorod att de inte längre har användning för sina två kyrkor på den gotländska kusten. Vilken den andra kyrkan varit och var den varit belägen om den existerat vet vi inte idag. Somliga har föreslagit att S:t Lars kyrka från början skulle kunna vara en rysk kyrka men det verkar osannolikt. Andra har pekat ut S:t Clemens, då man där funnit en grav innehållande ett kors med kyrilliska bokstäver.

På korset står: Den syndfulle Tune gjorde mig. Idag vet vi inte mycket om vem denne ryske Tune var. Men vi vet att han förmodligen inte var så mycket mer syndig än andra människor. På medeltiden såg sig människorna som skröpliga och syndiga och alla kallade sig själva syndfull. Fick Tune med sitt kors i graven vid S:t Clemens? Det vet vi inte, men Tune var förmodligen en av de ryssar som var verksamma i Visby under medeltiden.

Landsortskyrkorna som t.ex. Garda med sitt mycket bysantinska måleri har också pekats ut. Idag vet vi ingenting om var en ytterligare rysk kyrka skulle ha legat.

Att det är en rysk kyrka som ligger här på platsen kan vi vara tämligen säkra på. Den omnämns i en rättsrapport från 1600-talet. En ägandevist redogör för marken som platsen där den gamla ryska kyrkan stod. Till sin utformning är denna lilla kyrka mycket lik kyrkorna i Novgorod från samma tid.

Kyrkan hade två mittpelare som vi fortfarande ser baserna kvar av. Den runda absiden innehåller koret eller altaret som man säger i ortodox rit. Där står fortfarande foten till det typiskt kvadratiska lilla altarbordet kvar. I Ryssland är det oftast tillverkat av trä. Kanske lät sig ryssarna i Visby inspireras av gotländska kyrkor och byggde sitt altare i sten. Interiört har absiden/det runda koret varit täckt av en vägg med tre dörrar. Församlingen ser inte det allra heligaste där bakom. Där får bara prästen vistas. Väggen som ofta är täckt av ikoner kallas ikonostas.

Det finns inga bevarade namn på präster som verkat i kyrkan men de bör ha varit utsända av biskopen i Novgorod. Ryska kyrkan i Visby har säkerligen legat i novgorodbiskopens stift.

I Fole socken hittades på 1930-talet ett fantastiskt spännande blysigill som suttit häftat vid något skriftligt dokument. På ena sidan finner man Guds moder i böneställning och på den andra texten: Biskop Feoktist i Novgorod. Feoktist var biskop mellan åren 1300 och 1306. Kanske har han skickat sigillet med ett dokument till ryska befolkningen på Gotland eller till sin präst vid någon av de ryska kyrkorna här på ön.

Prästen i den här kyrkan har förmodligen verkat här året om, då det säkert fanns övervintrade ryssar i staden i slutet av seglationssäsongen. På vintern låg handeln nere i Östersjön och det var säkert mycket lugnt vid den ryska handelsgården.

Den Ryska kyrkan i Visby var helgad åt S:t Nikolaj undergöraren. Vad gäller kyrkans arkitektur har vi bara den nedre delen av kyrkans vägg och sockel kvar. Hur kyrkan såg ut när den brukades är svårt att avgöra. Jämför vi kyrkans grundplan med kyrkorna i Novgorod finns där många likheter. Vi tänker oss alltså att kyrkan i mångt och mycket sett ut som kyrkorna i Ryssland, men att den kanske haft lite mer nordiska drag i sin arkitektur. Rekonstruktionen i rummet bakom kyrkan är en god gissning om dess utseende under medeltiden. Bilden visar även några timmerbyggnader så som de ser ut i Novgorod. Dessa är varulager och säkert även bostäder för de ryska köpmännen och för prästen.

Runt kyrkan har det legat en kyrkogård. Vid utgrävningarna har man bara funnit ca 30 gravar vilket kan indikera att kyrkan inte använts under så många år. Över några av gravarna låg vackra gravmonument av kalksten. Här längs kyrkans långhusvägg ligger en kopia av en vacker kistformad sten med växtornamentik, en så kallad liljesten. Originallet hittades här på kyrkogården.

En intressant poäng i detta är att liljestenarna är typiska för den svenska medeltiden och har bara hittats i Sverige. Varför ligger denna sten på platsen för den ryska kyrkan i Visby? Svaret är förmodligen att dessa stenar från början är inspirerade av rysk-bysantisk konst. Stenen bär alltså stildrag från den ryska bysantiska stilen.

Ryska handelsgården och kyrkan låg precis bredvid Stora torget i Visby. Här var under medeltiden fullt av liv och rörelse. Vid torget byggdes under första delen av 1200-talet Fransiskankonventet S:ta Katarina. Norr om torget låg de gästande tyskarnas kyrka, S:ta Maria. Från början av 1300-talet låg Visbys rådhus på Stora torget.

Vad gäller skelettmaterialet och gravarna här nere så bär dom på sin helt egen och spännande historia som inte ligger längre bak i tid än senare hälften av 1900-talet.

Det var på 70-talet som den dåvarande husägaren forskade mycket om huset och fann källor som omtalade att det skulle finnas en rysk kyrka här. 1973 gjordes utgrävningar i det som nu är källaren och ruinen och gravarna kom fram. 70-talet var också en tid då man hade andra tankar än idag. Platsen skulle vara häftig och skelettmaterialet var delvis i dåligt skick. Man plockade skelettdelar från andra platser och kompletterade gravarna så att det skulle se ut att vara i bättre skick. Idag är det svårt att avgöra vilka ben som verkligen hör hemma i gravarna.

Detta gör det svårt att forska vidare och lära sig mer om ryssarna via skelettmaterialet. Vi kan inte avgöra vilka delar som tillhör gravarna och vilka som placerats där senare. Graven som vi ser här visar tydligt på detta. Kraniet pekar på att det tillhört en kvinna. Ögonhålorna är runda och näsbenet nätt och kvinnligt. Men tittar vi närmare på underkäken så ser man tydligt att den är alldeles för stor och inte hör till detta skelett. Käken kommer förmodligen från en man.

Men man måste komma ihåg att vore det inte för den stora entusiasm som fanns på 70-talet hade ryska kyrkan kanske ännu legat dold under jorden.

Detta är nu en liten del av allt som finns att berätta om Ryska gården och Ryska kyrkan. Jag hoppas att ni har haft en trevlig tur och att ni fått lära er något nytt. Nu har ni möjlighet att titta på utställningen själva en liten stund. Jag rekommenderar er även att gå en trappa upp och ta en fika i restaurangen för att där bese det vackra väggmålningarna från 1700-talet. I första rummet i källaren finner ni två tavlor med information om detta måleri.

Tack så hjärtligt för idag!

